

ARTYKUŁY

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2019.14>

PAWEŁ GUT
(Akademia Pomorska w Słupsku)

DEPUTACJA KAMERY WOJENNO-SKARBOWEJ W KOSZALINIE –
EKSPERYMENT ADMINISTRACJI MONARCHII ABSOLUTNEJ

Słowa kluczowe: Pomorze, Prusy, Fryderyk II, absolutyzm, administracja, deputacja

Administracja prowincjonalna w monarchii absolutnej Hohenzollernów XVIII w. odgrywała istotną rolę w procesach integracji państwa. Według klasycznej pruskiej historiografii państwo brandenbursko-pruskie ukształtowało się dzięki armii i administracji. Ta ostatnia, w dużym stopniu wyizolowana z wpływów reprezentacji stanowych prowincji monarchii, których terytoria jeszcze w pierwszej połowie XVII w. stanowiły często odrębne organizmy państwowe (Zjednoczone Księstwa Jülich–Kleve–Berg, Księstwo Pomorskie, Prusy Książęce, Magdeburg), tworzyła podstawę do unifikacji ustrojowej państwa Hohenzollernów¹.

Model klasycznego ustroju administracji monarchii absolutnej w państwie pruskim ukształtował w latach 1713–1723 król Fryderyk Wilhelm I². Jego na-

¹ Stanisław SALMONOWICZ, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Warszawa 1998, s. 87–89. Apoteozę administracji w budowie scentralizowanego państwa zob. m.in. w: Otto HINTZE, *Die Hohenzollern und ihr Werk*, Berlin 1915; Conrad BORNHAK, *Preussische Staats- und Rechtsgeschichte*, Berlin 1903; Siegfried ISSACSOHN, *Geschichte des preussischen Beamtenhums vom Anfang des 15. Jahrhunderts bis auf die Gegenwart*, Bd. 1–3, Berlin 1882–1884; Walther HUBATSCH, *Friedrich der Grosse und die preussische Verwaltung*, Köln–Berlin 1973; Ingeburg Charlotte BUSSENIUS, *Die preussische Verwaltung in Süd- und Neustpreussen 1793–1806*, Heidelberg 1960; Otto HINTZE, *Einleitende Darstellung der Behördenorganisation und allgemeinen Verwaltung in Preussen beim Regierungseintritt Friedrichs II.* (Die Behördenorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preussens im 18. Jahrhundert, Bd. 6, H. 1), Berlin 1901; Ernst MEIER, *Die Reform der Verwaltungs-Organisation unter Stein und Hardenberg*, Leipzig 1881. Krytyczne spojrzenie w niemieckiej historiografii przedstawiał m.in. Wolfgang NEUGEBAUER, *Die Hohenzollern*, Bd. 1–2, Stuttgart–Berlin–Köln 1996–2003; idem, *Zentralprovinz im Absolutismus. Brandenburg im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 2001; idem, *Zur neueren Deutung der preußischen Verwaltung im 17. und 18. Jahrhundert*, [in:] *Moderne preußische Geschichte 1648–1947*, Bd. 2, hrsg. v. Otto BÜSCH, Wolfgang NEUGEBAUER, Berlin–New York 1981, s. 541–597.

² S. SALMONOWICZ, op.cit., s. 88, 148, 152–160; Zygmunt SZULTKA, *Umocnienie absolutyzmu, narodziny militarystyki i rozwój pruskiej administracji. Sądownictwo*, [in:] *Historia Prus*.

stępcą, Fryderyk II wprowadził liczne zmiany do odziedziczonej struktury administracji, które ogólnie nie zmieniły modelu, lecz na pewno spowodowały jego komplikacje, a nawet destrukcję³. Pierwszy z monarchów był organizatorem, a drugi bardziej człowiekiem czynu⁴. W wyniku tych zmian często tworzono nowe urzędy. Konsekwencją były również arbitralne decyzje Fryderyka II w sprawach administracji, często wbrew założeniom poczynionym przez urzędników. Król był empirykiem⁵. Jedną z takich decyzji pruskiego monarchy było tworzenie deputacji kamer wojenno-skarbowych.

Pomysł powoływania pomocniczych jednostek kamer wojenno-skarbowych – deputacji pojawił się u króla Fryderyka II w momencie zakończenia wojny siedmioletniej (1756–1763) i podjęcia działań związanych z odbudową zniszczonego działaniami wojennymi państwa⁶. Było to nawiązanie do rozwiązania z czasów Fryderyka Wilhelma I, kiedy to w latach 1724–1736 w Gąbinie (Gumbinnen) dla departamentu litewskiego prowincji Prusy działała deputacja kamery wojenno-skarbowej z Królewca (Königsberg)⁷. Ponadto w 1737 r. zaproponowano, aby dla polskich zarządów (*polnische Ämter/Oberland*) departamentu królewieckiego utworzyć deputację kamery w Nidzicy (Neidenburg). Prace przygotowawcze prowadzono jeszcze w latach czterdziestych XVIII w., ale mimo zainteresowania Fryderyka II projekt upadł w 1747 r., a mazurskie zarządy przydzielono do kamery w Gąbinie⁸.

Narodziny – Mocarstwo – Obumieranie, t. 2: *Prusy w okresie monarchii absolutnej (1701–1806)*, red. Bogdan WACHOWIAK, Poznań 2010 (dalej cyt. *Historia Prus*, t. 2), s. 83; W. NEUGEBAUER, *Die Hohenzollern*, Bd. 1, s. 199–211.

³ W. NEUGEBAUER, *Die Hohenzollern*, Bd. 2, s. 18–21; Martin HASS, *Friedrich der Grosse und seine Kammerpräsidenten*, [in:] *Festschrift zu Gustav Schmoller 70. Geburtstag. Beiträge zur brandenburgischen und preussischen Geschichte*, Berlin 1908, s. 191–220.

⁴ „Den Mechanismus der Verwaltung hat er im ganzen so gelassen, wie ihn sein Vater geschaffen hatte. Er war im Unterschied zu Friedrich Wilhelm I. mehr ein Mann der Aktion als der Organisator”; O. HINTZE, *Die Hohenzollern und ihr Werk*, s. 344.

⁵ S. SALMONOWICZ, op.cit., s. 139–141, 174–179; idem, *Fryderyk Wielki władcą oświeconego absolutyzmu?*, Przegląd Zachodni, t. 36: 1980, z. 4, s. 39–40; Zygmunt SZULTKA, *Stosunki ustrojowe i społeczne w państwie Fryderyka II*, [in:] *Historia Prus*, t. 2, s. 552–559; idem, *Polityka gospodarcza państwa i rozwój ekonomiczny Prus*, [in:] *Historia Prus*, t. 2, s. 469–478.

⁶ M. HASS, op.cit., s. 195.

⁷ *Acta Borussia. Denkmäler der Preußischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert*, Reihe 1: *Behördenorganisation und die allgemeine Staatverwaltung*, Bd. 1–16, hrsg. v. Gustav SCHMOLLER [et al.], Berlin 1894–1982 (dalej cyt. ABB), Bd. 4, H. 1, s. 377, 509–514, 733; Eduard ROLF UDERSTÄDT, *Die ostpreußische Kammerverwaltung, ihre Unterbehörden und Lokalorgane unter Friedrich Wilhelm I und Friedrich II. bis zur Russenokkupation*, *Altpreussische Monatschrift*, Bd. 51: 1914, s. 218–229; O. HINTZE, *Einleitende Darstellung*, s. 310; Rolf ENGELS, *Die preussische Verwaltung von Kammer und Regierung Gumbinnen 1724–1870*, Köln 1974, s. 11–14.

⁸ ABB, Bd. 5, H. 2, s. 207; Walter MERTINEIT, *Die fridericianische Verwaltung in Ostpreussen. Ein Beitrag zur Geschichte der preussischen Staatsbildung*, Heidelberg 1958, s. 31, 55–58. Zob. szerzej August SKALWEIT, *König Friedrich der Grosse und die Verwaltung Masurens. Ein*

Ponadto w literaturze przedmiotu odnaleźć można informację, że Fryderyk II w trakcie organizacji administracji na objętym w posiadanie Śląsku prócz dwóch kamer wojenno-skarbowych w Głogowie i Wrocławiu powołał również deputację tego ostatniego z urzędów w Opolu dla księstw górnośląskich. Według Waltera Hubatscha opolska placówka miała rozpocząć pracę w 1743 r., a w 1756 r. zostać przeniesiona do Brzegu⁹. Na podstawie analizy archiwaliów, a także źródeł drukowanych i literatury nie można jednak potwierdzić stwierdzenia W. Hubatscha¹⁰.

Według zachowanych źródeł 13 IV 1747 r. król Fryderyk II polecił usprawnić jedynie administrację dla hrabstwa kłodzkiego (Grafschaft Glatz). Na podstawie kolejnego rozkazu monarchy z 2 maja ustanowiono komisję kamery (*Kammerkommission*). Placówka rozpoczęła działalność po 21 VI 1747 r. i nie stanowiła odrębnego organu administracji, lecz zamiejscową komórkę wrocławskiej kamery¹¹.

Celem artykułu jest zaprezentowanie procesu powołania, organizacji wewnętrznej i następnie likwidacji wspomnianego urzędu na przykładzie Deputacji Pomorskiej Kamery Wojenno-Skarbowej w Koszalinie (*Deputation der Pommersche Kriegs und Domainen Kammer zu Köslin*). W studium ukaza-

Beitrag zur Vorgeschichte der Regierung zu Allenstein, Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte (dalej cyt. FBPG), Bd. 21: 1908, s. 139–169; R. ENGELS, op.cit., s. 14–20.

⁹ W. HUBATSCH, op.cit., s. 77, 115, 243. Powtórzył to również w rozdziale syntezy dziejów administracji w Niemczech: Walther HUBATSCH, *Verwaltungsentwicklung von 1713–1803*, [in:] *Deutsche Verwaltungsgeschichte*, Bd. 1, hrsg. v. Kurt G. A. JESERICH, Hans POHL, Georg-Christoph von UNRUH, Stuttgart 1983, s. 912, 930.

¹⁰ Istnienia deputacji kamery w Opolu czy Brzegu nie odnotowały również ówczesne księgi adresowe prowincji śląskiej: *Schlesische Instantien-Notitz, Oder das jetzt lebende Schlesien des 1753sten Jahres* [...], Breslau 1753 (dalej cyt. *Schlesische Instantien-Notitz 1753*), s. 56–71 (wykaz kamer we Wrocławiu i Głogowie oraz powiązanych z nimi urzędów); *Schlesische Instantien-Notitz, Oder das jetzt lebende Schlesien des 1780sten Jahres* [...], Breslau 1780 (dalej cyt. *Schlesische Instantien-Notitz 1780*), s. 67–88. Również znawca dziejów Śląska w XVIII w. Colmar Grünhagen stwierdził, że dla Górnego Śląska w 1744 r. założono jedynie odrębną Rejencję (*Oberamtsregierung*) w Opolu, czyli prowincjonalne kolegium sądowe (*Landesjustizkollegium*), które przeniesiono w 1756 r. do Brzegu. Zob. Colmar GRÜNHAGEN, *Schlesien unter Friedrich dem Grossen*, Bd. 1, Breslau 1890, s. 361–363, 364–370 (o organizacji kamer w Głogowie i Wrocławiu). W tym miejscu stwierdzić należy, że Walter Hubatsch pomylił powołanie kolegium sądowego w Opolu z utworzeniem deputacji kamery wojenno-skarbowej.

¹¹ Komisją kierował gubernator twierdzy Heinrich August la Motte Fouqué, a w jej skład wchodził radca wojenny i domenalny Pfuel (radca departamentalny) zajmujący się we wrocławskiej kamerze sprawami hrabstwa, a także radca podatkowy (*Steuerrat*) i landrat von Planitz oraz radca domenalny Ernst Anton von Pannwitz. Zob. ABB, Bd. 7, s. 683. Komisja w Kłodzku miała również kompetencje sędownicze, na pewno w sprawach sądownictwa administracyjnego. Odwołania od jej orzeczeń strony mogły kierować do Rejencji (*Oberamtsregierung*) we Wrocławiu. Zob. ABB, Bd. 7, s. 276–279; Bd. 8, s. 683; Bd. 9, s. 59; *Schlesische Instantien-Notitz 1753*, s. 26; *Schlesische Instantien-Notitz 1780*, s. 31.

no proces tworzenia placówki, zakres jej kompetencji, organizację, skład personalny, a następnie motywy zamknięcia deputacji wraz z postępowaniem likwidacyjnym i przejęciem jej zadań przez szczecińską kamerę.

Podstawą artykułu są materiały źródłowe zachowane w archiwach w Berlinie (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem) oraz Greifswaldzie (Landesarchiv Greifswald), a także opublikowane w serii „Acta Borussica”¹². Ponadto wykorzystano drukowane współcześnie edykty i zarządzenia¹³.

Kamera wojenno-skarbowa w monarchii pruskiej stanowiła najważniejszy urząd administracji prowincjonalnej, realizujący zadania w zakresie administracji wewnętrznej (w tym bezpieczeństwo publiczne, sanitarne, pożarowe), skarbowej, gospodarczej (rolnictwo, rzemiosło, przemysł, budownictwo), społecznej oraz generalnego zarządu nad prowincjami. Zadaniem kamer było również zapewnienie utrzymania dla armii (kwaterunki, żywność, umundurowanie, wyposażenie w broń, transport, utrzymanie traktów przemarszów wojsk itd.)¹⁴. Jednocześnie w zakresie sądownictwa, co uregulowano (choć niedoskonale) w regulaminie resortowym z 1749 r., kamery miały kompetencje w zakresie postępowań karno-skarbowych i spraw politycznych, ogólnie wszelkich postępowań, w których naruszany był interes monarchy (państwa), czyli „*status oeconomicus, politicus, interesse publicum*”, a także sporów, w których stroną było państwo Hohenzollernów, zatem król, urzędy administracyjne, korporacje i dotyczyły spraw fiskalnych, skarbowych, policyjnych lub porządku publicznego¹⁵.

¹² *Acta Borussica. Denkmäler der Preussischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert*, Reihe 1: *Behördenorganisation und die allgemeine Staatverwaltung*, Bd. 1–16, hrsg. v. Gustav SCHMOLLER [et al.], Berlin 1894–1982.

¹³ Jan WĄSICKI, *Pruskie zbiory praw – Corpus Constitutionum i Novum Corpus Constitutionum*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. 27: 1975, z. 2, s. 209–219.

¹⁴ O. HINTZE, *Einleitende Darstellung*, s. 223–235; E. MEYER, op.cit., s. 40–50; Jan WĄSICKI, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806*, Wrocław 1957, s. 116–120; idem, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neustpreussen) 1795–1806*, Poznań 1963, s. 164–176; Z. SZULTKA, *Umocnienie absolutyzmu*, s. 97–98; Paweł GUT, *Urzednicy kancelarii i registry kamer wojenno-skarbowych*, *Szczeciński Informator Archiwalny*, t. 23: 2014, s. 88–89. Zob. również Ariusz MAŁEK, *Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich*, Warszawa 2007. Krytyczna recenzja: Paweł GUT, *O nowej monografii z badań nad archiwaliami pruskimi*, *Archiwista Polski*, t. 4 (52): 2008, s. 75–85.

¹⁵ *Reglement, was für Justitz-Sachen denen Kriegs- und Domainen-Cammern verbleiben, und welche vor die Justitz-Collegia oder Regierungen gehören vom 19. Juni 1749*, [in:] *Corpus Constitutionum Marchicarum oder Königl. Preuss. und Churfürstl. Brandenburgische in der Chur und Marck Brandenburg, auch incorporierten Landen publicirte und ergangene Ordnungen, Edikta, Mandata, Reskripta von zeiten Friedrich I Churfürstens zu Brandenburg, bis jetzo unter der Regierung Friedrich Wilhelm Königs in Preussen ad Annum 1736. inclusive mit allern. Bewilligung colligieret und aus Licht Gegeben von Christian Otto Mylius*, Berlin–Halle 1734–1750, Cont. IV,

Wojna siedmioletnia stanowiła dla monarchii Hohenzollernów olbrzymi wysiłek finansowy, a także gospodarczy. Państwo wyszło z konfliktu zwycięskie, lecz mocno zdewastowane przez toczące się na jego terytorium działania wojenne, a także rabunkową gospodarkę wojsk okupacyjnych i drenaż demograficzny spowodowany stratami wśród żołnierzy biorących udział w walce oraz wśród ludności cywilnej na terenach objętych działaniami wojennymi. Jeszcze przed oficjalnym zakończeniem wojny, które nastąpiło na mocy pokoju w Hubertusburgu 15 II 1763 r., Fryderyk II rozpoczął działania zmierzające do odbudowy potencjału gospodarczego i demograficznego państwa pruskiego, mocno nadwreżonego w trakcie kończącego się konfliktu zbrojnego¹⁶.

Aby sprostac tym zamierzeniom, monarcha dokonac wielu pryncypialnych zmian w zarzadzaniu nad państwem, powołac nowe urzędy oraz pełnomocników i często wprowadzac osobiste rządy. Jednym z nich było tworzenie w departamentach kamer wojenno-skarbowych ich deputacji ze względu na rozległosci (Pomorze), czy tez niejednorodnosc terytorialna prowincji (Mark-Kleve)¹⁷. Pierwszą z nich Fryderyk II polecil utworzyc w Koszalinie w instrukcji z 22 V 1763 r. Nowy urzad wedlug zalecen monarchy mial rozpoczac prace 16 marca następnego roku¹⁸.

W latach 1765–1766 komisarz króla, baron Ludwig Philipp vom Hagen, wizytujac zachodnie prowincje państwa (Mark, Kleve, Geldern, Moers), zalecil ze względu na ich rozpiętosć, a także brak łączności terytorialnej, co było jednym z powodów nieznanosci miejscowych warunków przez administrującą kamerę w Kleve (Klevische-, Moers-, Märk- Kriegs und Domainenkammer in Kleve), powołanie nowej kamery dla Mark, Geldern i Moers. Ostatecznie w 1767 r. powołano deputację kamery Hamm dla hrabstwa Mark i wladztwa

nr 66, sp. 163–174; Edgar LOENING, *Gerichte und Verwaltungsbehörden in Brandenburg-Preussen*, Verwaltungsarchiv, Bd. 2: 1894, s. 257–274; E. MEYER, op.cit., s. 45–69; Paweł GUT, *Organizacja sądownictwa w pruskiej prowincji Pomorze w latach 1806/1808–1848/1849*, Szczecin 2002, s. 38–39, 50.

¹⁶ Z. SZULTKA, *Polityka gospodarcza państwa*, s. 472–550.

¹⁷ Idem, *Stosunki ustrojowe*, s. 556–557; idem, *Ukształtowanie się systemu absolutnego i jego kryzys*, [in:] *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 3, red. Gerard LABUDA, Poznań 2003, s. 827–828. Przykładem urzędnika o specjalnych kompetencjach jest działalność radcy finansowego Generalnego Dyrektorium, a także komisarza ds. odbudowy Nowej Marchii i Pomorza Franza Balthasara von Brenckenhoffa w zakresie odbudowy gospodarczej, kolonizacji i melioracji wspomnianych prowincji po wojnie siedmioletniej. Benno von KNOBELSDORFF-BRECKENHOFF, *Eine Provinz im Frieden Robert. Brenckenhoff als Leiter des friderizianischen Retablissemens in Pommern 1762–1780*, Köln–Berlin 1984, passim (o powołaniu i szczególnej pozycji ministra von Brenckenhoffa w strukturze władz centralnych i prowincjonalnych zob. s. 13–29).

¹⁸ ABB, Bd. 13, s. 113–220; C. BORNHAK, op.cit., s. 207; W. HUBATSCH, *Friedrich der Grosse*, s. 155; Z. SZULTKA, *Ukształtowanie się systemu absolutnego*, s. 827–828.

Lippstadt (Grafschaft Mark und Herrschaft Lippstadt), a w 1770 r. podobną placówkę dla Geldern i Moers w tej ostatniej miejscowości. Obie deputacje podporządkowano kamerze w Kleve¹⁹.

W kolejnych latach powstały następne deputacje. W departamencie kamery w Minden (Minden-Ravensberg) wydzielono reskrytem z 24 II 1769 r. Deputację Kamery Wojenno-Skarbowej w Lingen (Kriegs und Domainen Kammerdeputation in Lingen) dla hrabstwa Lingen und Tecklenburg (Grafschaft Tecklenburg und Lingen). W Brandenburgii, w departamencie berlińskiej kamery powołano podobną placówkę z dniem 1 VI 1770 r. w Stendalu dla Starej Marchii i Prignitz (Altmärkische-Prignitzische Kammer Deputation)²⁰. W tym też 1770 r. rozwiązano dwie kamery, a ich tereny podzielono. Ze zlikwidowanej kamery księstwa Halberstadt i Hohenstein powołano dwie deputacje w Halberstadt i Ellerich, podporządkowane kamerze w Magdeburgu. W 1775 r. powołano deputacje kamery w Bydgoszczy dla wydzielonego w departamencie Prus Zachodnich Obwodu Nadnoteckiego (*Netze-Distrikt*)²¹. W momencie śmierci Fryderyka II w prowincjach działać miało 12 kamer wojenno-skarbowych i dziewięć deputacji kamer²².

Podstawą prawną powołania na Pomorzu takiego urzędu była wspomniana instrukcja królewska skierowana do głównego doradcy monarchy w sprawach gospodarczych, tajnego radcy Franza Balthasara von Brenckenhoffa oraz prezydenta Pomorskiej Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie (Pommersche Kriegs und Domainenkammer zu Stettin) Hansa Friedricha von Schoeninga²³ wydana w trakcie pobytu monarchy w Kołobrzegu 22 V 1763 r. Król stwierdził

¹⁹ W Geldern i Moers początkowo powołano samodzielną kamerę, ale w 1770 r. zmieniono jej status na deputację. Zob. ABB, Bd. 14, s. 155, 278–280; W. HUBATSCH, *Friedrich der Grosse*, s. 155; Rainer DITTE, *Preussische Verwaltung in der Provinz. Entstehung, Personal, Aufgaben und Leistung der Kriegs und Domänenkammer in Hamm 1767 bis 1806*, Münster 2010, s. 15–17.

²⁰ Prace nad deputacją w Stendalu trwały od 1767 r. Ostateczną decyzję o jej otwarciu podjęto w zarządzeniu z 8 II 1770 r. Zob. ABB, Bd. 14, s. 317; Bd. 15, s. 256; C. BORNHAK, op.cit., s. 208; Lieselot ENDERS, *Die Neuordnung eines alten Bestandes am Beispiel der Kurmärkische Kriegs- und Domänenkammer zu Berlin*, Archivmitteilungen, Bd. 13: 1963, H. 5, s. 177.

²¹ *Provinzalkammerbehörden und deren Präsidenten 1740 bis 17. August 1786*, [in:] ABB, Bd. 16, Teil 2, s. 1078–1080. Zob. też Max BÄR, *Behördenverfassung in Westpreussen seit der Ordenszeit*, Danzig 1912, s. 96; idem, *Westpreussen unter Friedrich der Grosse*, Bd. 1, Leipzig 1909, s. 109. Z kolei W. Hubatsch dodatkowo wskazywał, że działały jeszcze deputacje w Opolu (kamery we Wrocławiu) dla Górnego Śląska oraz w Halle (kamera w Magdeburgu) dla Saalkreis und Mansfeld. Zob. W. HUBATSCH, *Verwaltungsentwicklung von 1713–1803*, s. 930. Natomiast Conrad Bornhak stwierdził w 1903 r., że kamera w Halberstadt nadal istniała, a jedynie w jej ramach wydzielono deputację dla hrabstwa Hohenstein. Zob. C. BORNHAK, op.cit., s. 208.

²² W. HUBATSCH, *Friedrich der Grosse*, s. 156.

²³ Rolf STRAUBEL, *Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten 1740–1806/15*, Bd. 2, München 2009, s. 900–901.

w niej, że powiaty tylne (*Hinterkreise*) prowincji pomorskiej (Provinz Pommern) stanowiły obszar nieporządku i bezprawia²⁴. Jednym z głównych powodów tego stanu miała być zbyt duża odległość tego obszaru od siedziby kamery w Szczecinie. Dlatego też Fryderyk II nakazał powołanie deputacji kamery w Koszalinie, która miała administrować pomorskimi powiatami od granicy z Rzeczpospolitą po rzekę Parsętę²⁵.

Według założeń króla deputacja miała się mieścić w ratuszu w Koszalinie, a w jej skład mieli wejść: dyrektor, kapitan Carl Wilhelm von Bessel²⁶, wywodzący się z pułku księcia von Anhalt, dwaj radcy wojenni (*Kriegsrat*) wspomagający dotąd urząd nadstarosty ziemi łęborsko-bytowskiej (*Oberhauptmann des Landes Lauenburg und Bütow*) – Gottfried Hamel²⁷ i Joachim Friedrich Bietenhauer²⁸. Dalej dwaj miejscowi radcy podatkowi (*Steuerrat*)²⁹, czyli radcy wojenni Heinrich Rüdiger Culemann³⁰ i Franz Gottlob von Seydlitz³¹, a także działający w regionie komisarza ds. domen (*Aemter Commissarius*) Paris. Wspomagać miał ich personel biurowy. Deputacja miała się zbierać co 8–14 dni na posiedzenia w pełnym składzie, a sprawozdania z pracy miała przedkładać kamerze w Szczecinie³².

Prace nad powołaniem deputacji trwały rok, oficjalnie rozpoczęła ona działalność 16 III 1764 r. posiedzeniem kolegium w obecności prezydenta Hansa Friedricha von Schoeninga ze Szczecina³³. Podstawę organizacji stanowiła instrukcja opracowana przez szczecińską kamerę i Generalne Dyrektorium. Już 9 czerwca prezydent H. F. von Schoening ze Szczecina zapotrzebował w Berlinie odpisy akt na temat tworzenia deputacji w Gąbinie. Ostatecznie Pomorska Kamera Wojenno-Skarbowa w Szczecinie otrzymała dokumentację

²⁴ Powiaty tylne prowincji pomorskiej obejmowały: szczecinecki, białogardzki, sławieński, miasteczki, słupski, Księstwo. Ponadto do tych powiatów dołączono ziemię łęborsko-bytowską. Zob. Z. SZULTKA, *Ukształtowanie się systemu absolutnego*, s. 841.

²⁵ *Instruction an Geheimes Finanzrat von Brenckenhoff und Kammerpräsident Schoening in Stettin, Kolberg 22. Mai 1763*, [in:] ABB, Bd. 13, s. 113–220.

²⁶ Rolf STRAUBEL, *Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten 1740–1806/15*, Bd. 1, München 2009, s. 73.

²⁷ *Ibid.*, s. 379

²⁸ *Ibid.*, s. 83.

²⁹ O radcach podatkowych zob. Paweł GUT, *Urząd Radcy Podatkowego w Choszczynie dla miast powiatów tylnych Nowej Marchii*, *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*, t. 10: 2003, s. 123–133.

³⁰ R. STRAUBEL, *op.cit.*, Bd. 1, s. 187–188.

³¹ *Ibid.*, Bd. 2, s. 946–947.

³² Król nakazał udostępnić deputacji pomieszczenia w ratuszu w Koszalinie, aby miała ona tam miejsce na salę posiedzeń, kancelarię i registraturę. Zob. ABB, Bd. 13, s. 113–220.

³³ ABB, Bd. 13, s. 369.

o powołaniu deputacji kamer w Halle i Gąbinie. W kamerze szczecińskiej bezpośrednim wykonawcą zadania był dyrektor Johann Heinrich Sprenger³⁴, który stwierdził, że przekazana z Berlina dokumentacja na temat powołania deputacji niewiele pomoże. Ponadto uważał, że lepszą siedzibą dla pomorskiej deputacji byłby zamek w Darłowie. Budynek ten zapewniał bowiem konieczną liczbę pomieszczeń, a także samo miasto położone było w centrum dystryktu, w którym działać miał przysły urząd. Już w końcu lipca kamera w Szczecinie odesłała do akceptacji w Berlinie projekt organizacji urzędu. Jednak minister F. B. von Brenckenhoff dopiero 9 XI 1763 r. oddał wspomniany dokument do akceptacji króla, który dzień później podpisał rozkaz gabinetowy o wprowadzeniu przepisów o organizacji deputacji w Koszalinie³⁵.

Instrukcja organizacyjna z 24 VII 1763 r. skorygowana przez Generalne Dyrektorium, ministra Brenckenhoffa oraz króla normowała, że deputacja działa na podstawie odnowionej instrukcji dla kamery szczecińskiej z roku 1748³⁶. Jej treść co sześć miesięcy miała być przypominana pracownikom urzędu na sesji kolegium, o czym dyrektor miał każdorazowo informować kamerę (pkt 1).

Zgodnie z decyzją królewską deputacja w Koszalinie stanowiła nadzwyczajne kolegium (*subordine Kolegium*), niezależne od kamery wojenno-skarbowej. Jednak w wielu bieżących sprawach miało ono otrzymywać zarządzenia, rezolucje, polecenia i decyzje nie tylko Generalnego Dyrektorium, lecz także szczecińskiej kamery (pkt 32). Dystrykt deputacji obejmował wschodnią część prowincji pomorskiej wraz z ziemią lęborsko-bytowską³⁷.

Do kompetencji deputacji należał zarząd nad domenami w dystrykcie urzędu (pkt 9), w tym generalne dzierżawy, opracowywanie nowych kontraktów na nie (pkt 10), budżetów rocznych dla domen, także planów budowlanych w do-

³⁴ R. STRAUBEL, op.cit., Bd. 2, s. 968–969.

³⁵ *Instruction wornach das in Hinterpommern etablrte Deputations Collegium zu verfahren und sich zu achten hat*, Stettin 25. Juli 1764, [in:] ABB, Bd. 13, s. 184–196.

³⁶ Tekst odnowionej instrukcji dla Pomorskiej Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie niewiele odbiegał od podobnej instrukcji dla pruskiej kamery w Królewcu. Zob. ABB, Bd. 7, s. 686–688.

³⁷ W dystrykcie deputacji położone były powiaty: Księstwo, Słupsk, Białogard-Połczyn, Miastko, Sławno-Polanów, Szczecinek; domeny: Lębork, Bytów, Słupsk, Smołdzino, Drahim, Bobolice, Szczecinek, Koszalin i Kazimierz, Darłowo, Karlino, Białogard; miasta: Bytów, Lębork, Łeba, Słupsk, Darłowo, Sławno, Sianów, Koszalin, Polanów, Kołobrzeg, Karlino, Białogard, Połczyn, Bobolice, Szczecinek, Czaplonek, Barwice, Okonek, Miastko. Landesarchiv Greifswald (dalej cyt. LA Greifswald), Rep. 12a, nr 602, k. 298–303. Zob. też Zygmunt SZULTKA, *Granice i powierzchnia brandenbursko-pruskiej części Pomorza Zachodniego w latach 1648–1815*, [in:] *Eruditio et interpretatio. Studia historyczne*, red. Zbigniew CHODYŁA, Poznań 1997, s. 79–86; idem, *Reformy podziału administracyjnego brandenbursko-pruskiej części Pomorza Zachodniego w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku* (cz. 2), *Zapiski Historyczne*, t. 65: 2000, z. 2, s. 77–99.

menach (pkt 11), kontrola domen, ich dzierżaw, w tym w zakresie relacji między dzierżawcą a poddanymi domeny (ochrona przed wyzyskiem, dyscyplina poddanych wobec dzierżawcy), ponoszonych kosztów na rzecz wojsk w trakcie ich przemarszów czy kwaterunków w domach (pkt 12)³⁸. W zakresie rolnictwa deputacja miała dbać o podnoszenie stanu rozwoju rolnictwa (zwłaszcza melioracje, mleczarstwo, owczarstwo, hodowlę koni), rzemiosła (tkactwo wełny i lnu) oraz handlu, poprawę stanu zaopatrzenia miast w żywność, co doprowadziłoby do wzrostu również dochodowości kasy królewskiej, aby nakłady kierowane przez państwo w rolnictwo i przemysł zwracały się w wyższych wpływach podatkowych (pkt 13). W zakresie spraw miejskich deputacja zajmowała się problemami związanymi z cłami, akcyzami, licencjami, a także działalnością kamer miejskich, stanem bezpieczeństwa publicznego, pożarowego i sanitarnego miast, prawidłowościami w finansach miast oraz zatrudnianiem i pracą urzędników w magistratach itd. (pkt 14)³⁹.

Jednak wiele czynności wiązało się z zatwierdzeniem ich przez kamerę w Szczecinie, a także władze w Berlinie, w tym samego króla, co stwierdzała sama instrukcja. Deputacja miała obowiązek informowania o każdej sprawie wchodzącej na posiedzenia jej kolegium, co miało być realizowane w miesięcznych sprawozdaniach, zatwierdzanych przez kamerę w Szczecinie (pkt 23). Każdy kontrakt dzierżawy generalnej był przekazywany do Szczecina do aprobaty, a ten ostatni przekazywał te dokumenty do confirmacji królewskiej (pkt 10). Podobnie było z wieloma sprawami, np. budżetami rocznymi (pkt 11) czy też asygnatami na pobór lub sprzedaż drewna z lasów królewskich, miejskich i szlacheckich (pkt 25)⁴⁰. Również w zakresie nadzoru nad miastami i sprawozdawczości w tym zakresie deputacja przekazywała dokumentację do ka-

³⁸ Szczególną rolę w tych działaniach kontrolnych mieli radcy departamentalni domen (*Aemterdepartementsräte*), którzy bezpośrednio wizytowali domeny, kontrolowali dokumentację prowadzoną w zarządach domen, m.in. księgi pokwitowań (*Quittungsbuch*), prowadzili również bezpośrednie dochodzenia w wątpliwych sprawach.

³⁹ Deputacja w Hamm dla hrabstwa Mark miała kompetencje w zakresie: podatków, licencji, akcyzy, administracji domenami, monopolu solnego, górnictwa, policji ogólnej i bezpieczeństwa, sprawy handlu, żeglugi na rzekach Lippe i Ruhra, rolnictwa, rzemiosła, fabryk i manufaktur, budownictwa, sądownictwa, wszelkich sprawy terytorium Mark, a także wszelkich problemów miast Soest, Bröde i Lippstadt. Do zakresu działań urzędu w Hamm należały szczególnie problemy rozwoju górnictwa i hutnictwa. Zob. R. DITTE, op.cit., s. 19.

⁴⁰ Problematyka leśnictwa stanowiła bardzo istotny i ważny element działalności władz królewskich, które objęły gospodarkę lasami niezależnie od praw własności szczegółową kontrolą i aktywnością, decydując o wycinkach i zalesieniach. Deputacja w Koszalinie musiała uzgadniać z urzędem w Szczecinie wszelkie decyzje o asygnatach na pozyskiwanie drewna budowlanego (przemysłowego). Nadleśniczy Pomorza Tylnego (*Hinterpommerscher Oberforstmeister*) podczas pobytu w Koszalinie miał obowiązek zasiadać z kolegium deputacji z prawem głosu w sprawach leśnictwa.

mery, a ta dalej do Berlina. Z kolei oryginały sprawozdań z poboru podatków pośrednich urzędnicy akcyzy i radcy podatkowi przekazywać mieli do kamery w Szczecinie, dostarczając deputacji jedynie kopię do wiadomości. Podobnie było z relacjami periodycznymi z kolonizacji prowincji opracowywanymi przez landratów, zarządców domen i radców podatkowych (pkt 15–18)⁴¹. Ponadto dochody królewskie z domen czy lasów miały nadal być przekazywane bezpośrednio do kas w Pomorskiej Komerze Wojenno-Skarbowej w Szczecinie i tylko ten urząd miał prawo ogłaszać terminy repartycji kontyngentów podatkowych. Deputacja miała prawo do informacji o tych przejmowanych należnościach (pkt 19 i 26)⁴².

Pośrednictwa kamery w Szczecinie potrzebowała również deputacja koszalińska w sprawach przygotowywania i przekazywania dotacji dla konkretnych podmiotów lub na wskazane cele (pkt 20). Z kolei w zakresie wymiaru sprawiedliwości deputacja mogła prowadzić korespondencję z miejscowym sądem nadwornym w Koszalinie (Hofgericht Köslin) za wiedzą szczecińskiego urzędu (pkt 21). Sprawy sądowe z dystryktu deputacji przedkładane były jej urzędnikom, którzy wykonywali instrukcję procesową, a następnie dla sformułowania wyroku oraz jego uzasadnienia przekazywano dokumenty procesowe do Szczecina (pkt 22)⁴³.

Formalnie szefem deputacji był prezydent kamery w Szczecinie, dlatego też instrukcja wskazywała, że bieżącymi pracami deputacji kierował jej dyrektor, powoływany przez króla (pkt 2)⁴⁴. Stał on na czele kolegium deputacji, złożonego z jej członków w randze radców wojennych (*Kriegesrat*) lub radców wojennych i domenalnych (*Krieges- und Domainenrat*), a także radców podat-

⁴¹ Deputacja w Koszalinie miała co 14 dni sporządzać sprawozdania z cen zbóż na rynku, a co osiem dni na temat wiadomości zawartych w miejscowych gazetach i czasopismach, aby odsyłać je następnie do Berlina. Relacje te przekazywano również do Szczecina (pkt. 23).

⁴² W przypadku deputacji dla hrabstwa Mark przepisy zakładały, że urząd będzie w bezpośrednim kontakcie z władzami w Berlinie, czyli królem i Generalnym Dyrektorium, a jedynie niewielka część spraw miała być przekazywana do kamery w Kleve. Generalne Dyrektorium zarządziło, że deputacja w Hamm musi jednak odwoływać się do urzędu w Kleve („recurs nehmen”) w podejmowanych czynnościach. R. DITTE, op.cit., s. 20.

⁴³ Zmianę w tym zakresie mogła spowodować jedynie decyzja króla o powołaniu justycjariusza przy deputacji. Urzędnik ten miał kompetencję sędziowskie i miał prawo do przygotowywania orzeczeń w sprawach sądowych zgłaszanych urzędowi. Zatwierdzenia władz zwierzchnich deputacja potrzebowała również przy licytacjach mienia zarekwirowanego w postępowaniach karnych (pkt 24). Wszelkie postępowania egzekucyjne deputacja wykonywała na podstawie królewskich instrukcji (pkt 27).

⁴⁴ Ludwig Wilhelm BRÜGGEMANN, *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königlich Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Stettin 1779, Th. 1, s. XCII; Z. SZULTKA, *Umocnienie absolutyzmu*, s. 97.

kowych (*Commisarius loci, Steuerrat*)⁴⁵. Podlegał mu również personel kancelaryjny i pomocniczy⁴⁶.

Dyrektor opracowywał propozycję podziału kompetencji (*Departements-teilung*) między urzędników, którą zatwierdzało Generalne Dyrektorium. Następnie dekretował on wykonanie konkretnych spraw przez radców departamentalnych (pkt 2 i 30). W przypadku nieobecności dyrektora (choroba, urlop, wyjazd służbowy) pracami kolegium deputacji kierował wskazany radca, który rozdzielał na sesji kolegium sprawy między jego członków zgodnie z podziałem kompetencji. Ponadto odpowiedzialny był za ekspedycję załatwionych spraw (pkt 3).

Decyzje podejmowane przez kolegium deputacji zapadały większością głosów po zapoznaniu się ze sprawą. Przedstawiał ją wyznaczony referent, który składał też propozycję jej rozwiązania. Następnie zagadnienie omawiał koreferent, który przedstawiał inne możliwości załatwienia sprawy. Decyzję formułowano w toku dyskusji i głosowania⁴⁷. Jednak część ważniejszych spraw miała być jedynie opracowywana przez wyznaczonych radców, referowana na posiedzeniu kolegium i następnie przekazywana do Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie, aby to ona podjęła decyzję w danej sprawie (pkt 4). Według instrukcji organizacyjnej opracowywanie spraw w toku prac deputacji miało być sprawne i odbywać się w zgodzie z przepisami, tak aby zainteresowane strony nie mogły zgłaszać zastrzeżeń dotyczących nieprawidłowego postępowania i były one zadowolone z działania urzędu (pkt 28)⁴⁸.

⁴⁵ Poza kolegium w deputacji zatrudniony był również komisarz domen (*Ämterkommissarius*) (pkt 7).

⁴⁶ W deputacji zatrudniono dwóch sekretarzy kamer (*KammersekretEUR*). Każdy z nich pełnił również funkcję registratora (*Registrateur*), jeden dla Archiwum Wojennego (*Kriegsarchiv*), a drugi dla Archiwum Domen i Lasów (*Domainen und Forstarchiv*). Poza tym w kancelarii zatrudnionych miało być dwóch etatowych kancelistów (*Kanzelisten*) i jeden służący kancelarii (*Kanzleidiener*), przeniesionych, podobnie jak sekretarze, z Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie. Dla sprawnej ekspedycji spraw dyrektor deputacji otrzymał w instrukcji prawo do zatrudnienia czasowego dwóch nieetatowych kopistów (*Kopisten*), którzy mieli być wynagradzani z opłat pobieranych za czynności kancelaryjne (pkt 6). Dodatkowo do czynności kancelaryjnych zobowiązany był przez instrukcję komisarz domen, który w momencie objazdu rządów domen powierzać miał swoje czynności zatrudnianemu za dietę 16 gr kopiście lub też samodzielnie wykonać po powrocie z delegacji. Deputacja miała również prawo zatrudnić żurnalistę (*Journalist*) do prowadzenia dziennika podawczego. Etat ten (pensja 100 tal. miał być utworzony ze składki z danin kamer miejskich (pkt 7). Według Arthura Namslau w 1776 r. w deputacji pracowało trzech sekretarzy-registratorów, żurnalista, trzech kancelistów, służący, strażnik więzienny i palacz do pieców. Zob. Arthur NAMSLAU, *Festschrift zur Einweihung des neuen Regierungs-Gebäudes zu Stettin*, Stettin 1911, s. 36.

⁴⁷ O. HINTZE, *Einleitende Darstellung*, s. 219–220; Rainer POLLEY, *Kollegialprinzip und Geschäftsgang im 19. Jahrhundert. Eine verfassungs- und verwaltungsgeschichtliche Fallstudie zu Aktenkunde*, Archiv für Diplomatik, Bd. 42: 1996, s. 445–452.

⁴⁸ M. HASS, op.cit., s. 196. Por. w deputacji w Hamm: R. DITTE, op.cit., s. 21–22, 24.

Podstawą działania nowo powołanego urzędu były akta i dokumenty dotyczące domen, miast i powiatów z obszaru powiatów tylnych, wyłączone z rejestratur Pomorskiej Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie. Urząd otrzymał również własne insygnia, w tym pieczęcie (pkt 5)⁴⁹.

Jak wspomniano, urząd działał kolegialnie, tzn. decyzje zapadały na sesjach kolegium deputacji⁵⁰. Zgodnie z instrukcją miały się one odbywać co 8–14 dni, ale dyrektor miał prawo wyznaczyć więcej dni na zebrania pracowników merytorycznych (pkt 8). Pierwszy harmonogram sesji kolegium deputacji ustalił dyrektor C. W. von Bessel 6 VIII 1764 r. Był on podyktowany datami przyjazdu poczty do Koszalinie. Ustalono wówczas, że sesje miały się odbywać cztery razy w tygodniu: we wtorki, w środy, piątki i soboty⁵¹. Następnie dni spotkań kolegium zmieniono na poniedziałki, wtorki, czwartki i piątki⁵².

Członkowie deputacji mieli obowiązkowo uczestniczyć w posiedzeniach kolegium. Jednak bardzo często obradowało ono w niepełnym składzie, ponieważ część jego członków – radcy podatkowi, komisarze domen – byli w podróży służbowych, prowadzili czynności urzędowe w terenie, wizytując miasta czy domeny. Ponadto przyczynami absencji były wypadki losowe (np. choroby), a także „urlopy”⁵³.

Pierwszy skład członków deputacji obejmował dyrektora Carla Wilhelma von Bessela, radców kamer: Christiana Ludwiga Winckelmanna⁵⁴, Heinricha Rüdigerera Culemanna, Gottfrieda Hamela, Joachima Friedricha Bietenhauera i radcę podatkowego Franza Gottloba von Seydlitza. Poza tym powołano personel biurowy: dwóch sekretarzy (registratorów), dwóch kancelistów i żurna-

⁴⁹ W czerwcu 1764 r. kamera w Szczecinie przekazała w czterech skrzyniach dokumentację dotyczącą wschodnich terenów prowincji pomorskiej, która stanowić miała podstawę do pracy nowego urzędu w Koszalinie. LA Greifswald, Rep. 12a, nr 639, k. 31.

⁵⁰ M. HASS, op.cit., s. 196.

⁵¹ ABB, Bd. 13, s. 687.

⁵² Sesje w sezonie zimowym (październik–Wielkanoc) odbywały się w godzinach od 9.00 do 13.00/13.30, a latem od godziny 8.00. LA Greifswald, Rep. 12a, nr 309, k. 1–216; O. HINTZE, *Einleitende Darstellung*, s. 220–221. Z kolei w deputacji w Hamm sesje kolegium odbywały się przed południem (choć mogły też trwać i po południu) w poniedziałki, wtorki, czwartki i piątki, a w 1777 r. ich terminy ograniczono do trzech dni tygodnia: poniedziałku, wtorku i czwartku. Pozostałe dni były czasem samodzielnej pracy nad powierzonymi sprawami, a także przejmowania i sprawdzania rachunków, wykonywania specjalnych zadań. Zob. R. DITTE, op.cit., s. 24.

⁵³ Radcy podatkowi zgodnie z przepisami zobowiązani byli do wizytacji miast co pół roku w swoim okręgu, a radcy odpowiedzialni za domeny również musieli je okresowo wizytować. Poza tym niektórzy członkowie kolegium otrzymywali zezwolenia na pracę w domu, np. w dniach 17–22 IV 1775 r. radca Alberti pracował w domu („arbeitet zu Hause”). Z kolei radca Schultze w marcu 1777 r. pracował kilka dni w domu, gdyż był przeziębiony („arbeitet Krankheitshalber zu Hause”). LA Greifswald, Rep. 12a, nr 309, k. 1–216.

⁵⁴ Radca Ch. L. Winkelmann pracował w deputacji jedynie kilka miesięcy i jeszcze w 1764 r. powrócił do kamery w Szczecinie. Zob. R. STRAUBEL, op.cit., Bd. 2, s. 1107.

listę. Nowi urzędnicy kancelarii skarżyli się już w dniu inauguracji na niskie wynagrodzenie⁵⁵.

W kolejnych latach skład personalny urzędu ulegał zmianom. W 1771 r. kolegium deputacji w Koszalinie obejmowało prócz dyrektora jeszcze siedmiu radców: Joachima Friedricha Bietenhauera, Franza Gottloba von Seydlitza, Gustava Reinhorda von Schmelinga⁵⁶, Carla Achatiusa Wilhelma Moldenhauera⁵⁷, Salomona von Schönholtza⁵⁸, Davida Friedricha Albertiego⁵⁹, Johanna Joachima Michaely'ego⁶⁰. W 1775 r. personel merytoryczny placówki obejmował dyrektora C. W. von Bessela, radców J. F. Bietenhauera, C. W. Moldenhauera, D. F. Albertiego, J. J. Michaely'ego, Johanna Friedricha von Tuchsena⁶¹, Johanna Georga Ludwiga Lüdemanna⁶², a także F. G. von Seydlitza. Dwa lata później kolegium uzupełnił asesor kameralny Ernst Ludwig Hering (w 1778 r. otrzymał nominację na radcę kamery)⁶³. W 1783 r. w urzędzie zatrudnionych było dziewięciu urzędników merytorycznych łącznie z jego kierownikiem⁶⁴. Wzrost zatrudnienia w deputacji koszalińskiej nie był odosobniony. Kolegium deputacji w Hamm powiększyło się między 1767 a 1786 r. z trzech do ośmiu członków, nie licząc kierującego placówką dyrektora⁶⁵.

Problematyka i zakres czynności radców, członków kolegium deputacji, podobnie jak to miało miejsce w kolegiach kamer, ulegały okresowym zmianom. Wynikały one z rotacji kompetencji między pracownikami, które następowały na polecenie władz zwierzchnich, a także zmian kadrowych (rotacji zatrudnienia) wpływających na wielkość składu kolegium urzędu. Podział czynności (*Departements Teilung/Repartition*) ustalano często co roku, a członka kolegium z racji otrzymanych kompetencji określano też radcą departamentalnym (*Departementrat*). Dla deputacji koszalińskiej zachowały się takie dokumenty m.in. z lat: 1764, 1772 i 1783⁶⁶.

⁵⁵ ABB, Bd. 13, s. 369.

⁵⁶ R. STRAUBEL, op.cit., Bd. 2, s. 886.

⁵⁷ Ibid., s. 653.

⁵⁸ Ibid., Bd. 1, s. 23.

⁵⁹ Ibid., s. 2–3.

⁶⁰ LA Greifswald, Rep. 12a, nr 482, k. 57–60; ABB, Bd. 15, s. 502–503.

⁶¹ R. STRAUBEL, op.cit., Bd. 2, s. 1030.

⁶² Ibid., Bd. 1, s. 599.

⁶³ Ibid., s. 411.

⁶⁴ LA Greifswald, Rep. 12a, nr 602, k. 75–80 (podział czynności w 1772 r.), 143–148 (podział czynności w 1777 r.), 298–300 (podział czynności w 1783 r.). Z kolei według G. Namslau w 1776 r. w koszalińskiej deputacji pracowało 10 radców włącznie z dyrektorem, a także jeden urzędnik specjalista – krajowy mistrz budowlany (*Landbaumeister*). Zob. G. NAMSLAU, op.cit., s. 36.

⁶⁵ R. DITTE, op.cit., s. 26.

⁶⁶ LA Greifswald, Rep. 12a, nr 602, k. 75–303.

Zgodnie z instrukcją organizacyjną, o czym już wspomiano, nominalnym szefem deputacji był prezydent kamery w Szczecinie. Jednak w praktyce urzędem kierował dyrektor. Według podziału czynności z 1764 r. zajmował się on, oprócz czynności kierowniczych i przewodzenia sesjom kolegium radców, kompleksowo generaliami w zakresie akcyzy, ceł, licencji, kontrybucji, manufaktur i handlu, budownictwa, policji, kamer miejskich, granic, leśnictwa, karczunków i kolonizacji, a także militariów. Poza tym do jego kompetencji należały problemy przedstawiane na kolegium deputacji, które nie miały określonego urzędnika referującego, a także wszelkie sprawy adresowane do niego imiennie. Do zakresu jego obowiązków należała również kontrola całego dystryktu deputacji, który miał on okresowo wizytować. Zajmował się też sprawami kadrowymi w kierowanym urzędzie, sporządzał sprawozdania personalne (*Conduiten Liste*)⁶⁷, a także odpowiadał za kontakty z władzą zwierzchnią w osobie prezydenta kamery w Szczecinie⁶⁸.

Z kolei czterech członków kolegium deputacji miało kompetencje przydzielone rzeczowo i terytorialnie:

- 1) Radca Culemann (koreferent radca Seydlitz) zajmował się sprawami akcyzy, licencji, ceł, serwisu dla wojska, inwalidami wojskowymi, nadzorem nad rzemiosłem, manufakturami, młynarstwem, jedwabnictwem, magazynami wełny, handlem, żegluga, w tym sprawami katastrof morskich (*Strandung*). W zakres jego kompetencji wchodziło też sądownictwo. Poza tym pełnił on stanowisko radcy podatkowego dla miast: Kołobrzeg, Koszalin, Karlino, Białogard, Połczyn, Sławno, Darłowo i Sianów.
- 2) Radca Hamel (koreferent radca Bietenhauer) zajmował się problematyką zarządów domen Kołobrzeg, Koszalin, Kazimierz, Karlino, Białogard, Drahim i Darłowo, a także odpowiadał jako członek kolegium za sprawy miast (wliczając te z okręgu działania radcy podatkowego Culemanna). Poza tym rozpatrywał sprawy szlacheckich powiatów Księstwo, Białogard, Sławno oraz starostwa Drahim (*Starostei Draheim*)⁶⁹.
- 3) Radca Bietenhauer (koreferent radca Hamel) zajmował się problematyką zarządów domen Lębork, Bytów, Słupsk, Smołdzino, Bobolice, Szczeci-

⁶⁷ Listy kondycyjne – oceny kwalifikacji i postaw moralnych oraz etycznych pracowników urzędu sporządzane w formie tabelarycznych sprawozdań.

⁶⁸ ABB, Bd. 13, s. 196. Dla porównania: kompetencje dyrektora Müllera w deputacji w Hamm obejmowały, oprócz funkcji kierowniczej dla całości spraw specjalnego departamentu hrabstwa Mark, sądownictwo, górnictwo, kuratorium kasy głównych, nadzór nad kancelarią, w tym nad szybką ekspedycją spraw, nadzór nad miesięcznymi sprawozdaniami dla władz w Berlinie i kamery w Kleve. Odpowiadał on też za ogólny podział kompetencji między urzędników deputacji w sprawach hrabstwa Mark. Zob. R. DITTE, op.cit., s. 23.

⁶⁹ Czynności administracyjne deputacja kamery w Starostwie Drahimskim wykonywała poprzez landrata szczecineckiego. LA Greifswald, Rep. 12a, nr 602, k. 78v–79.

nek, a także odpowiadał jako członek kolegium za sprawy miast (wliczając te z okręgu działania radcy podatkowego Seydlitza). Poza tym rozpatrywał sprawy szlacheckich powiatów Słupsk, Miastko, Szczecinek oraz ziemi lęborsko-bytowskiej.

- 4) Radca von Seydlitz (koreferent radca Culemann) zajmował się zestawem problemów identycznym jak radca Culemann, z wyłączeniem sądownictwa. Poza tym jako radca podatkowy nadzorował miasta: Lębork, Łeba, Bytów, Słupsk, Bobolice, Polanów, Miastko, Szczecinek, Okonek oraz Barwice⁷⁰.

Zakres pracy radcy departamentalnego w obrębie kompetencji obejmował nie tylko pracę z dokumentacją w urzędzie, lecz także nakładał obowiązek wizytowania domen, miast, kontrolowania spraw na miejscu, oceniania ich stanu rzeczywistego. Poza tym był on zobowiązany osobiście doglądać dokumentacji finansowej i rachunkowej dotyczącej podległych mu miast, domen, manufaktur czy melioracji itd.⁷¹

Deputacja w Koszalinie formalnie nie miała kas kameralnych (*Kammerkasse*), ani domenalnej (*Domainenkasse*), ani też wojennej (*Kriegskasse*). Całość finansów należała do kamery w Szczecinie. W Koszalinie opłaty za wykonane czynności administracyjne, wydane dokumenty itd. strony wносиły na podstawie taks zawartych w *Ordynku Opłat Kameralnych (Kammer Sporul Ordnung)*. Obliczaniem należności za czynności administracyjne zajmowali się sekretarze i kanceliści. Oni też odbierali wpłacane opłaty (pkt 29), które urząd przekazywał do kasy kamery w Szczecinie⁷². Z kolei deputacja w Hamm dysponowała własnymi komórkami poboru podatków, opłat i należności.

W koszalińskim urzędzie nie powołano odrębnego stanowiska nadleśniczego (*Oberforstmeister*). Przy placówce tej brakowało również kolegów medycznego i sanitarnego (*Kollegium Medicum, Kollegium Sanitatis*), które zorganizowano przy markijskiej deputacji⁷³.

Następne podziały czynności precyzowały i poszerzały zakres kompetencji dyrektora i poszczególnych członków kolegium deputacji. Ostatni z nich, z 1783 r., zwiększał zakres czynności wykonywanych przez dyrektora C. W. von Bessela o kolejne zadania. Według przepisów dyrektor zajmował się przyjmo-

⁷⁰ ABB, Bd. 13, s. 196.

⁷¹ R. DITTE, op.cit., s. 23.

⁷² L. W. BRÜGGEMANN, op.cit., Th. 1, s. XCII. Z kolei powołana w 1775 r. deputacja w Bydgoszcy otrzymała kasy wojenną i domen od niedzieli św. Trójcy (*Trinitatis*) 1782 r. Zob. M. BÄR, *Behördenverfassung in Westpreussen*, s. 91, 96.

⁷³ L. W. BRÜGGEMANN, op.cit., Th. 1, s. XCII. Z racji położenia deputacja w Hamm związana była również personalnie z miejscowym urzędem górniczym (Bergamt in Hagen/Wetter). Zob. R. DITTE, op.cit., s. 22, 25.

waniem wszelkiej korespondencji wchodzącej, w tym rozkazów gabinetowych, reskryptów, poleceń kamery, sprawozdań i suplik; dzielił je według podziału czynności między członków kolegium; kontrolował sposób załatwiania spraw, aby były one opracowane zgodnie z przepisami i terminami; rewidował koncepty pism i je kontrasygnował. Ponadto samodzielnie opracowywał zagadnienia dotyczące całego kolegium, szczególnie zajmował się ogólnymi problemami akcyzy, licencji i ceł, kontrybucji, furazu, manufaktur, handlu, budownictwa, policji, kameraliów (miast), granic, leśnictwa, karczunków, kolonizacji, militariów oraz innymi zagadnieniami niewchodzącymi w zakres czynności przypisanych pozostałym radcom. Dozorował również bezpośrednią korespondencję z Najwyższą Izbą Rachunkową w Berlinie (Ober-Rechnungs-Kammer) względem przekazywania rachunków zgodnie z przepisami z 1771 r. Do jego zadań należały także sprawy kadrowe, w tym przyjmowanie wniosków na nominacje landratów, urzędników miejskich i domen, a także w samej deputacji, opracowywał też listy kondycyjne urzędników. Jednocześnie dyrektor przewodził posiedzeniom kolegium deputacji, wyznaczał i kontrolował porządek obrad, miał decydujący głos w głosowaniach nad sprawami⁷⁴.

Według wspomnianego zakresu czynności z 1783 r. dyrektor C. W. von Bessel stanął jeszcze na czele innej nowej instytucji w ramach administracji kameralnej, czyli deputacji sądowej kamery (*Kammerjustizdeputation*). Nowe twory przejęły od kolegów kamer i ich deputacji sądownictwo kameralne, czyli postępowania sądowe w sprawach skarbowych, policyjnych, a także wszelkich innych, w których interes króla (państwa) był naruszany. Powołano je na podstawie regulaminu z dnia 12 II 1782⁷⁵. Deputacja Sądowa Kamery w Koszalinie formalnie stanowiła organ niezależny od deputacji kamery, lecz właściwe obie placówki powiązane były personalnie, organizacyjnie, kancelaryjnie, a także mieściły się w jednej siedzibie. Deputacją sądową kierował, jak wspomniano, dyrektor C. W. von Bessel, a jej skład uzupełniał justycjariusz (*Justitiar*), będący radcą miejscowej deputacji kamery, a także dwóch radców

⁷⁴ LA Greifswald, Rep. 12a, nr 602, k. 298–299.

⁷⁵ *Regulativ wegen künftiger Einrichtung des Kammer Justizwesens vom 12. Februar 1782*, [in:] *Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium praecipue Marchicarum oder Neue Sammlung Königl. Preußis. und Churfürstl. Brandenburgischer, sonderlich in der Chur und Marck Brandenburg, wie auch andern Provinzen publicirten und ergangenen Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten etc.*, Berlin 1751–1810, Bd. 7, s. 838 (opublikowano tylko początek – pierwsze 11 paragrafów). Pełen tekst regulaminu wraz z reskryptami wykonawczymi opublikowano drukiem dopiero w 1802 r. w: *Beiträge zur Kenntniß der Justizverfassung und juristischen Literatur in den Preußischen Staaten*, 1802, Bd. 14 (8), s. 84–102. Zob. ABB, Bd. 16, Teil 2, s. 686–695; E. LOENING, op.cit., s. 274–285; E. MEYER, op.cit., s. 48–69; P. GUT, *Organizacja sądownictwa*, s. 38.

asystentów (*Assistenzrat*), zawodowych prawników⁷⁶. Zmiany w podziałach czynności między radców kolegium występowały również w innych deputacjach, jak i samych kamerach wojenno-skarbowych⁷⁷.

Deputacja w Koszalinie miała siedzibę w kamienicy stanowiącej własność dyrektora C. W. von Bessela. W 1763 r. kupił on dom mieszczanina Wahrena, w którym zamieszkał, a piętro wynajął na siedzibę deputacji. Roczny czynsz wynosił 200 tal., ale władze zaczęły w 1771 r. rozmowy o wykupie nieruchomości na siedzibę urzędu. Dyrektor C. W. von Bessel chciał otrzymać 4500 tal., jednak po dwóch latach negocjacji cenę za piętrowy budynek ustalono w wysokości 4200 tal., płatnych w trzech rocznych ratach po 1400 tal.⁷⁸

Po przejęciu na własność budynku kamera w Szczecinie na polecenie Dyrektorium podjęła się jego przebudowy, poprawienia warunków pracy, a także przechowywania registratury deputacji. Koszt odnowienia budynku wyceniono na 2000 tal. Po remoncie na parterze w nowym skrzydle znajdowały się pomieszczenia dla registratur: reponowanej (*Archiv zu alten Acten*), miejskiej (*Städte Archiv*), domen (*Domainen Archiv*) i rachunkowej/księgowej (*Rechnungsarchiv*)⁷⁹. Poza tym na parterze miał nadal mieszkać kierownik urzędu, a na piętrze oprócz kancelarii powstała nowa sala audiencji i pracy kolegium deputacji⁸⁰.

Działalność deputacji kamer, jako placówek zamiejscowych kamer, była oceniana przez współczesnych dość krytycznie, lecz przedstawiciele biurokracji, współpracownicy króla Fryderyka II, chcąc uniknąć gniewu monarchy, rezygnowali z przedstawiania rzeczywistego obrazu ich działalności czy postulatów zmian w ich organizacji, dotyczących najczęściej przekształcenia ich w samodzielne kamery. W 1775 r. C. W. von Bessel zaproponował królowi usamodzielnienie deputacji w Koszalinie, lecz ta propozycja została w rozkazie gabinetowym Fryderyka II z 9 września oddalona, z uwagą, że dyrektor powinien „nicht raisonnieren”⁸¹.

Śmierć Fryderyka II (17 VIII 1786) stała się impulsem do zmian w działalności deputacji. Już w kilka tygodni po objęciu tronu, 27 IX 1786 r., Fryderyk Wilhelm II zapytał Generalne Dyrektorium o efektywność pracy depu-

⁷⁶ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kultur Berlin-Dahlem (dalej cyt. GStA PK Berlin-Dahlem), II. Hauptabteilung General Directorium (dalej cyt. II. HA GD), Abt. 12 Pommern, Bestellungen, Tit. XXX, nr 1 vol. 1-2, passim.

⁷⁷ R. DITTE, op.cit., s. 23-24, 26; P. GUT, *Urzednicy kancelarii*, s. 89-91.

⁷⁸ GStA PK Berlin-Dahlem, II. HA GD, Abt. 12 Pommern, Bestellungen, Tit. XXIX, nr 6, k. 3-44.

⁷⁹ Dotąd akta deputacji były przechowywane na piętrze nad mieszkaniem dyrektora deputacji.

⁸⁰ GStA PK Berlin-Dahlem, II. HA GD, Abt. 12 Pommern, Bestellungen, Tit. XXIX, nr 6, k. 44; ABB, Bd. 15, s. 558.

⁸¹ R. STRAUBEL, op.cit., Bd. 1, s. 73.

tacji kamer wojenno-skarbowych. Ten centralny urząd już następnego dnia udzielił odpowiedzi, że deputacje kamer nie mają żadnych zalet, nie poprawiają działania administracji królewskiej, a nawet szkodzą, gdyż wydłużają proces decyzyjny, a przede wszystkim generują dodatkowe koszty. W piśmie do króla stwierdzono, że utrudniały one również prawidłowe funkcjonowanie kas kamer, zajmujących się poborem opłat i podatków. Poza tym ministrowie w odpowiedzi skierowanej do Fryderyka Wilhelma II orzekli, że dla prowincji pomorskiej nie ma potrzeby tworzenia drugiej kamery, a opieka nad dystryktem wschodnim prowincji może być wykonywana bezpośrednio ze Szczecina. Uważali oni, że dozór nad miastami Kołobrzeg, Słupsk czy Koszalin wykonywać może radca podatkowy, który bezpośrednio nimi administruje. Uznali jedynie, że straty poniesie sam Koszalin, gdyż wyjedzie z niego część urzędników⁸².

Odpowiedź ta stała się podstawą decyzji Generalnego Dyrektorium o likwidacji placówki w Koszalinie. Już 1 X 1786 r. nakazano wygaszenie pracy Deputacji Kamery Wojenno-Skarbowej w Koszalinie z końcem maja następnego roku. Okręg jej działania włączono ponownie do departamentu kamery w Szczecinie, która odtąd znowu obejmowała działaniem całą prowincję pomorską. Generalne Dyrektorium zaplanowało, że urząd w Koszalinie będzie wykonywał swoje obowiązki do końca roku budżetowego (obrachunkowego) 1786/1787, który kończył się w pierwszą niedzielę po Zielonych Świątkach, w święto Trójcy Świętej (*Trinitatis*), aby wraz z nowym okresem rozliczeniowym urzędnicy przeniesieni do Szczecina mogli rozpocząć wykonywanie obowiązków w nowym miejscu pracy⁸³.

Deputacja Pomorskiej Kamery Wojenno-Skarbowej w Koszalinie oficjalnie zakończyła działalność 8 VI 1787 r. Odbyło się wówczas ostatnie posiedzenie kolegium deputacji. W jego trakcie zakończono czynności likwidacyjne urzędu. Koszt likwidacji placówki wyniósł 1984 tal., w czym znaczny udział (882 tal.) miały wydatki na transport akt i mebli oraz przeprowadzkę urzędników. Pokryte zostały one ze sprzedaży budynku, siedziby deputacji, który nabyła generałowa von Brunningk z domu von Pannewitz za 2000 tal.⁸⁴

⁸² GStA PK Berlin-Dahlem, II. HA GD, Abt. 12 Pommern, Bestellungen, Tit. XXIX, nr 7, vol. 1, k. 1–4. W biografii Fryderyka II W. Hubatsch przyznał, że deputacje kamer nie spełniły oczekiwań, lecz monarcha do końca był przekonany o potrzebie ich działania. Deputacje z uwagi na brak samodzielności wydłużały proces decyzyjny i podnosiły koszty funkcjonowania administracji, a także przyczyniały się do jej niesprawności decyzyjnej. W. HUBATSCH, *Friedrich der Grosse*, s. 156–157.

⁸³ O likwidacji deputacji kamery w Koszalinie zob. GStA PK Berlin-Dahlem, II. HA GD, Abt. 12 Pommern, Bestellungen, Tit. XXIX, nr 7, vol. 1, k. 5–214.

⁸⁴ Adaptacja pomieszczeń biurowych na zamku w Szczecinie dla nowych urzędników, a także dla przewiezionych akt spowodowała wydatki w wysokości 300 tal. GStA PK Berlin-Dahlem, II. HA GD, Abt. 12 Pommern, Bestellungen, Tit. XXIX, nr 7, vol. 2, k. 2–40.

Wraz z ustaniem pracy deputacji kamery w Koszalinie likwidacji uległa również miejscowa deputacja sądowa kamery. Jej kompetencje przejęła podobna placówka przy szczecińskim urzędzie. Ustalono jednak, że część spraw sądowych, postępowań procesowych w sprawach sądownictwa kameralnego nadal miała być prowadzona w Koszalinie przez zamiejscowego komisarza sądowego (*Justizkommissarien*)⁸⁵.

Również w zakresie prac administracyjnych nie wszystkie czynności zostały przeniesione do Szczecina. W Koszalinie pozostali bowiem radcy kamery, spełniający odtąd funkcje stałych komisarzy kamery (*perpetuus commissarius*). Do ich zadań należał bieżący nadzór nad problemami dawnego dystryktu deputacji. Ponadto pozostali w regionie obaj radcy podatkowi dozorujący miasta⁸⁶. Radcą departamentalnym został m.in. Dawid Friedrich Alberti, który zamieszkał w Słupsku, a do jego zadań należał nadzór nad sześcioma wielkimi zarządami domen na Pomorzu Tylnym⁸⁷.

Z kolei sam dyrektor C. W. von Bessel objął identyczne stanowisko w kamercze szczecińskiej, w miejsce spensjonowanego dyrektora Ch. L. von Winkelmannna⁸⁸, a już w grudniu 1787 r. został powołany na stanowisko prezydenta kamery w miejsce zmarłego H. F. von Schoeninga⁸⁹. Z kolei radca G. R. von Schmeling 2 XII 1787 r. otrzymał stanowisko drugiego dyrektora szczecińskiej kamery⁹⁰.

Poza deputacją w Koszalinie zlikwidowano również inne tego typu placówki. W 1790 r. rozwiązano deputację kamery w Stendalu, a jej okręg działania włączono bezpośrednio do urzędu zwierzchniego, czyli kamery w Berlinie dla Marchii Elektorskiej⁹¹. Z kolei placówka w Lingen zakończyła pracę z końcem 1793 r. na podstawie reskryptu z 22 X 1793 r., jej kompetencje ponownie włączono do zadań kamery w Minden.

Władze pruskie nie zniosły jednak wszystkich deputacji. W prowincji Prusy Zachodnie, dla Obwodu Nadnoteckiego pozostawiano Deputację Kamery Wojenno-Skarbowej w Bydgoszczy. Działała ona aż do załamania się monarchii Hohenzollernów w starciu z Napoleonem w 1806 r. i włączenia departamentu bydgoskiego do Księstwa Warszawskiego⁹².

⁸⁵ GStA PK Berlin-Dahlem, II. HA GD, Abt. 12 Pommern, Bestellungen, Tit. XXIX, nr 7, vol. 1, k. 34.

⁸⁶ GStA PK Berlin-Dahlem, II. HA GD, Abt. 12 Pommern, Bestellungen, Tit. XXIX, nr 7, vol. 1, k. 207–208.

⁸⁷ R. STRAUBEL, op.cit., Bd. 1, s. 2.

⁸⁸ Ibid., Bd. 2, s. 1107.

⁸⁹ Ibid., Bd. 1, s. 73.

⁹⁰ Ibid., Bd. 2, s. 886.

⁹¹ L. ENDERS, op.cit., s. 177.

⁹² M. BÄR, *Behördenverfassung in Westpreussen*, s. 88, 165–169.

Z kolei Deputację Kamery Wojenno-Skarbowej w Hamm przekształcono w samodzielny urząd z dniem 1 IV 1788 r. w następstwie rozkazu gabinetowego z 11 XI 1787 r. Ta ostatnia decyzja została podjęta na podstawie wizytacji urzędu i okręgu jej działania przez ministra barona Friedricha Antona von Heinitza, który stwierdził, że stworzenie nowego departamentu kamery z siedzibą w Hamm będzie dobroczynne dla rozwoju gospodarczego regionu Mark⁹³.

Deputacja Kamery Wojenno-Skarbowej w Koszalinie stanowi przykład działalności organizacyjnej państwa absolutnego, w której decydującą rolę odgrywała pryncypialna decyzja władcy. Urząd ten, podobnie jak kilka innych tego typu placówek powołanych w monarchii Hohenzollernów, nie miał pełnej samodzielności organizacyjnej i decyzyjnej. Ograniczała go nie tylko wszechobecna rola władz centralnych w Berlinie i arbitralność decyzji Fryderyka II, lecz także zależność od Pomorskiej Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie. Ubezwłasnowolnienie biurokracji przez Fryderyka II, szczególnie w okresie po wojnie siedmioletniej, spowodowało, że deputacje kamer nie stanowiły efektywnie działających instytucji, usprawniających zarząd nad państwem, przyczyniały się wręcz do spowolnienia procesu decyzyjnego i zamieszania organizacyjnego w zarządzaniu prowincjami. Dostrzeżone zostało to przez część biurokracji, której reprezentanci uzyskali od nowego monarchy, Fryderyka Wilhelma II decyzję o ich likwidacji. Deputacja w Koszalinie działała do końca panowania „filozofa na tronie” i tak jak była pierwszą z założonych przez króla, tak też stała się pierwszą ze zlikwidowanych, o czym postanowiono już w pierwszych tygodniach po śmieci Fryderyka II.

Nadesłany 22 III 2019

Nadesłany po poprawkach 23 VI 2019

Zaakceptowany 27 VI 2019

Dr hab. Paweł Gut, prof. AP
Instytut Historii i Politologii
Akademia Pomorska w Słupsku
e-mail: pawel_gut@wp.pl
ORCID ID: 0000-0003-3148-3298

⁹³ R. DITTE, op.cit., s. 27.

THE DEPUTATION OF THE MILITARY AND TREASURY CHAMBER
IN KOSZALIN – AN EXPERIMENT OF THE ADMINISTRATION
OF THE ABSOLUTE MONARCHY

Abstract

Keywords: Pomerania, Prussia, Frederick II, absolutism, administration, deputation

The classic administration of Prussian absolutism was the work of Friedrich Wilhelm I and his son Frederick II. The first one was its organizer, and the latter not only dealt with its organization, but also used it pragmatically in achieving his goals. One of such activities of Frederick II at the time of rebuilding the state after the Seven Years' War was the creation of a deputation of war and treasury chambers, which were to relieve the war and treasury chambers in vast departments (provinces). Their prototype was the deputation in Gąbno (Gumbinnen), operating in the years 1724–1736 in the Lithuanian districts of the province of Prussia. Frederick II founded the first deputation in Koszalin in 1764 for the eastern district of the Pomeranian province (counties, estates, cities east of the Parsęta River). It was to deal with the improvement of the economic condition of Pomerania, which had been severely damaged during the Russian occupation during the war, and was also an economically neglected area. Other such facilities were created e.g. in Hamm (Mark – Westphalia), Stendal (Altmark) and Bydgoszcz (Noteć Oblast). The office in Koszalin – like every chamber and chamber deputation – operated on the basis of its own organizational instructions. Its tasks included the administration of the designated district; the police supervision; the economic development of the region; the administration of royal estates; tax administration along with public, sanitary and fire safety; construction in cities and in rural areas. In addition, the deputation dealt with court cases in the areas of police and tax, economy, administration and politics.

Deputations, like chambers, were collegiate offices, where decisions were made at the meetings of the board consisting of the director, chamber advisors and tax advisors. Initially, the deputation board in Koszalin had 5 members, including the director Carl Wilhelm von Bessel. However, as early as 1771 the board consisted of 8 officials. The division of competences among officials was substantive and territorial, which was characteristic of war and treasury chambers.

However, the office's activity did not live up to the expectations, which was indicated shortly after the death of Frederick II by officials of the General Directory in Berlin, who submitted to Friedrich Wilhelm II a request to liquidate the Koszalin deputation and to incorporate it again into the chamber in Szczecin. The deputation of the Military and Treasury Chamber in Koszalin ceased operations in May 1787. In time, the Prussian authorities also liquidated some of the other deputations of chambers, including the one in Stendal or Lingen, while the deputation in Hamm was transformed into an independent chamber.

DIE DEPUTATION DER KRIEGS- UND DOMÄNENKAMMER IN KÖSLIN,
EIN VERWALTUNGSEXPERIMENT DER ABSOLUTEN MONARCHIE

Abstract

Schlüsselwörter: Pommern, Preußen, Friedrich II., Absolutismus, Verwaltung, Deputation

Die klassische Verwaltung des preußischen Absolutismus war das Werk von Friedrich Wilhelm I. und seinem Sohn Friedrich II. Der erstere war ihr Organisator, während der zweite sich nicht nur mit ihrer Organisation befasste, sondern sie auch pragmatisch zur Verwirklichung der Ziele nutzte, die er sich gestellt hatte. Eine dieser Aktionen von Friedrich II. im Zug des Wiederaufbaus des Staats nach dem Siebenjährigen Krieg war die Schaffung von Deputationen der Kriegs- und Domänenkammern, die die Kriegs- und Domänenkammern in den verschiedenen Departements (Provinzen) entlasten sollten. Ihr Vorbild war die Deputation in Gumbinnen, die von 1724–1736 in den litauischen Distrikten der Provinz Preußen tätig war. Die erste Deputation gründete Friedrich II. 1764 in Köslin für den östlichen Distrikt der Provinz Pommern (die Kreise, Domänen und Städte östlich des Flusses Persante). Sie sollte sich mit der Verbesserung des wirtschaftlichen Zustands Pommerns befassen, das während des Kriegs durch die russische Besatzung stark gelitten hatte und auch ein wirtschaftlich vernachlässigtes Gebiet darstellte. Ähnliche Einrichtungen entstanden u. a. in Hamm (Grafschaft Mark, Westfalen), Stendal (Altmark) oder auch in Bromberg (Netzedistrikt). Das Amt in Köslin arbeitete – wie jede Kammer und Kammerdeputation – nach einer eigenen Organisationsinstruktion. Zu seinen Aufgaben gehörten die Verwaltung der angewiesenen Distrikte, die Policeaufsicht und die wirtschaftliche Entwicklung der Region, die Verwaltung der königlichen Güter (Domänen), die Steuerverwaltung sowie die öffentliche, sanitäre und Feuersicherheit, das Bauwesen in den Städten und auf dem Land. Außerdem führte die Deputation Gerichtsprozesse in den Bereichen von Policey und Finanz, Wirtschaft, Verwaltung, aber auch im politischen Bereich durch.

Die Deputationen waren ähnlich wie die Kammern kollegiale Ämter, und die Entscheidungen fielen bei den Sitzungen eines Kollegiums, das aus dem Direktor, den Räten der Kammer und den Steuerräten zusammengesetzt war. In der Niederlassung in Köslin zählte das Kollegium der Deputation am Anfang insgesamt 5 Mitglieder einschließlich des Direktors Carl Wilhelm von Bessel. Doch schon 1771 bestand das Kollegium aus 8 Beamten. Die Kompetenzverteilung unter den Beamten geschah nach dem Sach- und Territorialprinzip, was für die Kriegs- und Domänenkammern typisch war.

Doch die Tätigkeit des Amts erfüllte nicht die in dieses gesetzten Erwartungen. Darauf wiesen unmittelbar nach dem Tod von Friedrich II. die Beamten des Generaldirektoriums in Berlin hin und beantragten bei Friedrich Wilhelm II., dass die Deputation in Köslin aufgelöst und ihr Distrikt wieder von der Kammer in Stettin übernommen werden sollte. Die Deputation der Kriegs- und Domänenkammer in Köslin beendete ihre Tätigkeit im Mai 1787. Im Lauf der Zeit lösten die preußischen

Behörden auch einen Teil der anderen Kammerdeputationen auf, u. a. in Stendal oder Lingen, während die Deputation in Hamm in eine selbstständige Kammer umgewandelt wurde.

BIBLIOGRAFIA

- Bär, Max. *Behördenverfassung in Westpreussen seit der Ordenszeit*. Danzig: Verlag und Druck von A. W. Kafemann, 1912.
- Bär, Max. *Westpreussen unter Friedrich der Grosse*, vol. 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1909.
- Bornhak, Conrad. *Preussische Staats- und Rechtsgeschichte*. Berlin: Carl Heymanns Verlag, 1903.
- Bussenius, Ingeburg Charlotte. *Die preussische Verwaltung in Süd- und Neuostpreussen 1793–1806*. Heidelberg: Quelle und Meyer, 1960.
- Ditte, Rainer. "Preussische Verwaltung in der Provinz. Entstehung, Personal, Aufgaben und Leistung der Kriegs- und Domänenkammer in Hamm 1767 bis 1806." PhD diss., Westfälische Wilhelm Universität Münster, 2010.
- Enders, Lieselott. "Die Neuordnung eines alten Bestandes am Beispiel der Kurmärkische Kriegs- und Domänenkammer zu Berlin." *Archivmitteilungen* 13/5 (1963): 177–186.
- Engels, Rolf. *Die preussische Verwaltung von Kammer und Regierung Gumbinnen 1724–1870*. Köln: Verlag Grote, 1974.
- Grünhagen, Colmar. *Schlesien unter Friedrich dem Grossen*, vol. 1. Breslau: W. Koebner, 1890.
- Gut, Paweł. "O nowej monografii z badań nad archiwaliaми pruskimi." *Archiwista Polski* 13/4 (52) (2008): 75–85.
- Gut, Paweł. *Organizacja sądownictwa w pruskiej prowincji Pomorze w latach 1806/1808–1848/1849*. Szczecin: Wydawnictwo Archiwum Państwowego w Szczecinie „Dokument”, 2002.
- Gut, Paweł. "Urząd Rady Podatkowego w Choszczynie dla miast powiatów tylnych Nowej Marchii." *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny* 10 (2003): 123–133.
- Gut, Paweł. "Urzędnicy kancelarii i registry kamer wojenno-skarbowych." *Szczeciński Informator Archiwalny* 23 (2014): 87–100.
- Hass, Martin. "Friedrich der Grosse und seine Kammerpräsidenten." In *Festschrift zu Gustav Schmoller 70. Geburtstag. Beiträge zur brandenburgischen und preussischen Geschichte*, 181–220. Leipzig: Verlag von Drucker & Humboldt, 1908.
- Hintze, Otto. *Die Hohenzollern und ihr Werk*. Berlin: Verlag von Paul Parey, 1915.
- Hintze, Otto. *Einleitende Darstellung der Behördenorganisation und allgemeinen Verwaltung in Preussen beim Regierungseintritt Friedrichs II.* Berlin: Verlag von Paul Parey, 1901.
- Hubatsch, Walther. *Friedrich der Grosse und die preussische Verwaltung*. Köln, Berlin: Verlag Grote, 1973.
- Hubatsch, Walther. "Verwaltungsentwicklung von 1713–1803." In *Deutsche Verwaltungsgeschichte*, vol. 1, edited by Kurt G. A. Jeserich, Hans Pohl and Georg Christoph von Unruh, 892–941. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983.

- Issacsohn, Siegfried. *Geschichte des preussischen Beamtenthums vom Anfang des 15. Jahrhunderts bis auf die Gegenwart*, vol. 1–3. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht, 1882–1884.
- Knobelsdorff-Brenckenhoff, Bennp von. *Eine Provinz im Frieden Robert. Brenckenhoff als Leiter des friderizianischen Retablissements in Pommern 1762–1780*. Köln, Berlin: Verlag Grote, 1984.
- Loening, Edgar. "Gerichte und Verwaltungsbehörden in Brandenburg-Preussen." *Verwaltungsarchiv* 2 (1894): 217–289, 437–473.
- Małek, Ariusz. *Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2007.
- Meier, Ernst. *Die Reform der Verwaltungs-Organisation unter Stein und Hardenberg*. Leipzig: Verlag von Drucker & Humbolt, 1881.
- Mertineit, Walter. *Die fridericianische Verwaltung in Ostpreussen. Ein Beitrag zur Geschichte der preussischen Staatsbildung*. Heidelberg: Quelle und Meyer, 1958.
- Namslau, Arthur. *Festschrift zur Einweihung des neuen Regierungs-Gebäudes zu Stettin*. Stettin: Hermann Saran, 1911.
- Neugebauer, Wolfgang. *Die Hohenzollern*, vol. 1–2. Stuttgart, Berlin, Köln: Kohlhammer Verlag, 1996–2003.
- Neugebauer, Wolfgang. *Zentralprovinz im Absolutismus. Brandenburg im 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin: Verlag Arno Spitz, 2001.
- Neugebauer, Wolfgang. "Zur neueren Deutung der preußischen Verwaltung im 17. und 18. Jahrhundert." In *Moderne preußische Geschichte 1648–1947*, vol. 2, edited by Otto Büsch and Wolfgang Neugebauer, 541–597. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1981.
- Polley, Rainer. „Kollegialprinzip und Gesch.ftsgang im 19. Jahrhundert. Eine verfassungs- und verwaltungsgeschichtliche Fallstudie zur Aktenkunde." *Archiv für Diplomatie* 42 (1996): 445–488.
- Salmonowicz, Stanisław. "Fryderyk Wielki władcą oświeconego absolutyzmu?" *Przeгляд Zachodni* 4 (1980): 35–49.
- Salmonowicz, Stanisław. *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1998.
- Schmoller, Gustav, ed. [et al.]. *Acta Borussica. Denkmäler der Preußischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert*, Reihe 1: *Die Behördenorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preussens im 18. Jahrhundert*, vol. 1–16. Berlin: Verlag von Paul Parey, 1894–1982.
- Skalweit, August. "König Friedrich der Grosse und die Verwaltung Masurens. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Regierung zu Allenstein." *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte* 21 (1908): 139–173.
- Straubel, Rolf. *Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten 1740–1806/15*, vol. 1–2. München: K. G. Saur Verlag, 2009.
- Szultka, Zygmunt. "Granice i powierzchnia brandenbursko-pruskiej części Pomorza Zachodniego w latach 1648–1815." In *Eruditio et interpretatio. Studia historyczne*, edited by Zbigniew Chodyła, 79–86. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1997.

- Szultka, Zygmunt. "Polityka gospodarcza państwa i rozwój ekonomiczny Prus." In *Historia Prus. Narodziny – Mocarstwo – Obumieranie*, vol. 2: *Prusy w okresie monarchii absolutnej (1701–1806)*, edited by Bogdan Wachowiak, 469–551. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
- Szultka, Zygmunt. "Reformy podziału administracyjnego brandenbursko-pruskiej części Pomorza Zachodniego w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku, cz. 2." *Zapiski Historyczne* 65/2 (2000): 77–99.
- Szultka, Zygmunt. "Stosunki ustrojowe i społeczne w państwie Fryderyka II." In *Historia Prus. Narodziny – Mocarstwo – Obumieranie*, vol. 2: *Prusy w okresie monarchii absolutnej (1701–1806)*, edited by Bogdan Wachowiak, 552–627. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
- Szultka, Zygmunt. "Ukształtowanie się systemu absolutnego i jego kryzys." In *Historia Pomorza*, vol. 2/3, edited by Gerard Labuda, 787–841. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003.
- Szultka, Zygmunt. "Umocnienie absolutyzmu, narodziny militarystyki i rozwój pruskiej administracji. Sądownictwo." In *Historia Prus. Narodziny – Mocarstwo – Obumieranie*, vol. 2: *Prusy w okresie monarchii absolutnej (1701–1806)*, edited by Bogdan Wachowiak, 65–132. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
- Uderstädt, Eduard Rolf. "Die ostpreussische Kammerverwaltung, ihre Unterbehörden und Lokalorgane unter Friedrich Wilhelm I und Friedrich II. bis zur Russenokkupation." *Altpreussische Monatsschrift* 51 (1914): 126–159, 216–249.
- Wąsicki, Jan. *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowoschodnie (Neuostpreussen) 1795–1806*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1963.
- Wąsicki, Jan. *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1893–1806*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957.